

націонал-соціалізм [Електронний ресурс] // ВГО "Патріот України". – Режим доступу до ресурсу: <http://patriotukr.org.ua>. 9. Реактор: Український автономний спротив [Електронний ресурс] // Реактор. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reactor.org.ua>. 10. Соціал-націоналістична Асамблея: Головна сторінка [Електронний ресурс] // Соціал-націоналістична Асамблея. – Режим доступу до ресурсу: <http://sna.in.ua>. 11. Українська Націонал-Трудова партія: Головна сторінка [Електронний ресурс] // Українська Націонал-Трудова партія. – Режим доступу до ресурсу: <http://untp.org.ua>. 12. Українська Національна Асамблея (УНА-УНСО): Офіційна сторінка [Електронний ресурс] // Українська Національна Асамблея (УНА-УНСО). – Режим доступу до ресурсу: <http://una-unso.in.ua>

УДК 327 (73+477)

О. Сивак, П. Черник

Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

НОВІТНІ УКРАЇНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ

© Сивак О., Черник П., 2010

Проаналізовано українсько-американські взаємини сучасної доби. Виокремлено проблемні питання у відносинах двох держав і запропоновано шляхи їхнього вирішення. Значну увагу приділено важливості впливу США на зміцнення геополітичного становища України. Наголошено на стратегічному характері теперішніх українсько-американських відносин.

Ключові слова: геополітичне становище, двосторонні відносини, стратегічний характер, міжнародні відносини, національні інтереси.

Petro Chernyk, Olexandr Syvak

CURRENT UKRAINIAN-AMERICAN RELATIONS

Ukrainian-american relations of nowadays are analyzed in the article. Problematic issues in the relations of two countries are singled out and ways of solving them are offered. Considerable attention is paid to the importance of the influence of the USA on Ukraine's geopolitical strengthening. Strategical character of current ukrainian-american relations is emphasized.

Keywords: geopolitical situations, bilateral relations, strategical character, international relations, national interests.

Постановка та актуальність проблеми. Сьогодні одним із ключових питань для України є зміцнення її геополітичного становища (далі – ГПП) не тільки в регіоні, а й у світі загалом. Слід констатувати, що значення впливу США на ГПП України важко переоцінити. Можна стверджувати, що США є країною, інтереси якої визначають як глобальне, так і регіональне ГПП України. Сьогодні США за економічним і військовим потенціалом є наддержавою світового масштабу, яка знаходиться на найвищому рівні ієрархії міжнародної системи. Крім того, США і досі є домінуючою силою в Європі, і, напевне, будуть нею залишатися. Послаблення впливу США у регіоні

можливе лише у разі перемоги неоізоляціоністських сил в американській політиці, що є мало-ймовірним, адже політична еліта цієї країни усвідомлює, що шлях до лідерства у світі лежить через панівне становище в Європі та Євразії загалом.

Інтереси США у регіоні Центрально-Східної Європи полягають у тому, щоб, розширюючи простір євроатлантичної інтеграції, знайти для себе нових членів інтеграційного процесу, союзників, які б обмежували зростаючий вплив окремих європейських країн, насамперед – Франції та Німеччини, які дедалі більше зацікавлені у зменшенні присутності США в Європі. Також США зацікавлені в обмеженні впливу Росії на Європейському континенті. Тому існування й підтримка незалежної Української держави відповідає стратегічним інтересам Вашингтона.

Варто наголосити, що глобальне і регіональне ГПП України визначається суперечністю національних інтересів США та Росії. Фактично російсько-американські суперечності прослідковуються в усьому спектрі основних світових проблем (Ірак, Афганістан, Балкани, Кавказ, Середня Азія тощо), що сприяє відновленню протистояння між цими країнами. Спільні погляди на боротьбу зі світовим тероризмом можна зарахувати до виняткових аспектів збігу зовнішньополітичних стратегій обох країн.

Спільність позицій України та США має одну складову – це послаблення геополітичних претензій Росії. Водночас покладати великі сподівання на американський чинник у російсько-українських взаєминах не варто. США не зацікавлені в остаточному послабленні позицій Росії, оскільки розглядають її як потужний регіональний центр сили, порушення балансу якого негативно позначиться на євразійській геополітичній системі.

Україна має шанси стати провідником американських впливів у регіоні Центрально-Східної Європи. Вага українського питання в американській зовнішній політиці постійно зростає, хоча багато залежатиме від розвитку американсько-російських взаємин, формування ієрархії міжнародної системи в усій Євразії і, звичайно, від власної позиції України.

Слід констатувати, що американська зовнішня політика як така здійснюється, як правило, через “призму поглядів” американських президентів та їхніх адміністрацій. Саме у такому перерізі розглянемо українсько-американські відносини на сучасному етапі.

Мета роботи – показати динаміку розвитку українсько-американських відносин від моменту отримання Україною незалежності до теперішнього часу.

Предметом роботи є ключові питання двосторонніх взаємовідносин і перспективи їхнього розвитку.

Методологічний інструментарій дослідження становлять загальнологічні методи: аналіз і синтез, дедукція та індукція, а також історико-хронологічний, проблемно-порівняльний методи. Застосовані деякі методи геополітики як частини теорії міжнародних відносин, зокрема системний, діяльний, нормативно-ціннісний тощо.

Аналіз попередніх досліджень. Досліджень на цю тематику існує чимало, водночас необхідно констатувати, що багато праць доволі часто мають загальнотеоретичний характер і не корелюються з об’єктивними проблемами реальності українсько-американських стосунків. Крім того, остання світова криза, низка важливих питань щодо новітнього розподілу “балансу сил” на планеті з новою гостротою ставить на порядок денний стосунки із світовим гегемоном.

Виклад основного матеріалу. У політиці адміністрацій президентів США незалежна Україна сприймалася по-різному. Бачення ними молододі держави змінювалося, еволюціонувало залежно від подій і становища на міжнародній арені, внутрішнього життя України та, власне, від особливостей підходу американських адміністрацій.

Розпад Радянського Союзу та утворення на його теренах п’ятнадцяти незалежних республік припав на час президентства Дж. Буша-старшого.

Радянська “перебудова” принесла потепління у відносинах між США і Радянським Союзом. З’явилася надія, що ослаблений колишній суперник відмовиться від реалізації комуністичної ідеології. Тоді США мали усі підстави вважати себе переможцем у “холодній війні”.

До того ж відцентрові тенденції в СРСР не уповні відповідали інтересам США того часу. Адже США опинялися перед необхідністю мати справу відразу із п’ятнадцятьма незалежними новоствореними державами. Більше того, велику роль у формуванні підходу президентської адміністрації США у 1990–1991 рр. відіграв той факт, що деякі з них, загалом й Україна, здобували свою незалежність разом зі значним арсеналом ядерної зброї [3, с. 5].

Спочатку переважна більшість американських урядовців дивилася на Українську декларацію суверенітету із певним острахом. Уже після референдуму в Україні 1 грудня 1991 року США висували низку вимог до України як незалежної держави. Ультимативною була вимога позбутись ядерної зброї, яка знаходилася на українській території. Коли остаточно стало зрозуміло, що СРСР політично та юридично припинив своє існування, США визнали Україну (25 грудня 1991 року), як і інші колишні радянські республіки. Дипломатичні відносини були встановлені 3 січня 1992 року [4, с. 16–23].

Тривалий час після розпаду СРСР адміністрація президента США перебувала на “доктринальному роздоріжжі” стосовно власної зовнішньополітичної стратегії щодо нашої країни. У питанні про можливу американську політику щодо України існували два основні напрями: “русцентристи” (здебільшого ліберали та прихильники ідеї єдиного блоку пострадянських держав, що об’єднувалися б навколо Росії) і “реалісти” (переважно консерватори та представники школи “політичного реалізму”). На різних етапах дискусії між ними ініціатива переходила від одного напрямку до іншого.

Початково в українсько-американських відносинах виразно домінував підхід “насамперед Росія”, навіть “виключно Росія”. Вашингтон робив ставку на Росію, сподіваючись на те, що політичні та економічні реформи, які розпочалися у ній, будуть швидкодосяжними. Враховуючи власні інтереси, які об’єктивно збігалися, хоч і не були тотожними, США та Росія посилили тиск на Україну з метою змусити її ліквідувати арсенали ядерної зброї.

Прийшовши до влади у 1992 р., новий Президент США Білл Клінтон деякий час продовжував “жорсткий” курс свого попередника. Лише у 1993 р. підхід американської адміністрації до України почав змінюватися. В українсько-американських відносинах намітилося потепління. Частково воно було викликане посиленням антидемократичних тенденцій у Росії. Перспектива тісного співробітництва з Росією для США ставала все примарнішою. Партнерство США і Росії виявилось нетривалим і таким, що ґрунтувалося на короткочасному збігові інтересів. Надалі адміністрація Б. Клінтона все частіше розглядала Росію як потенційну, а інколи й реальну загрозу національним інтересам США.

Б. Клінтон із більшим розумінням, ніж його попередники, поставився до проблем України. Прийшло усвідомлення того, що україно-російські непорозуміння навряд чи вдасться вирішити без втручання третьої сторони. Було вирішено розширити участь України в ініційованих США переговорах із розв’язання економічних, політичних питань безпеки, які б привели, своєю чергою, до вирішення ядерного питання.

До кінця 1993 р. нова політика США стосовно України і налагодження двосторонніх та тристоронніх переговорів заклали основу для порозуміння між двома державами. Врешті-решт вона сприяла підписанню у Москві 14 січня 1994 р. президентами Б. Клінтоном, Л. Кравчуком та Б. Єльциним тристоронньої угоди, згідно з якою Україна зобов’язувалася знищити усю ядерну зброю, розташовану на її території, протягом семи років.

Згідно з угодою Україна повинна була приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без’ядерна держава, що вона і зробила у жовтні 1994 р. До того ж вона легітимізувала можливість США брати участь у вирішенні російсько-українських проблем. Для України це означало можливість упевненіше відстоювати свої позиції у її стосунках із економічно

могутнішою Росією, подвоєння американських коштів у вигляді економічної допомоги для вирішення її проблем та надання їй гарантій безпеки з боку США, Великобританії, а також Росії.

Другий етап українсько-американських відносин розпочався проголошенням у США 1994 року “роком України”. Саме з цього часу потепління у ставленні до України з боку США, що намітилося у 1993 році, стало очевидним. Адміністрація Б. Клінтона почала вести політику активного залучення України до світового співтовариства та його інституцій.

Новий президент Л. Кучма проголосив курс на проведення ліберальних економічних реформ одразу після приходу до влади восени 1994 р. У США з ним пов’язували сподівання на те, що Україна швидко та порівняно безболісно подолає перехідний період і незабаром стане форпостом західного, насамперед американського, впливу на сусідню Росію. Саме за часів президентства Б. Клінтона популярними стали концепції З. Бжезінського про геостратегічну важливість України на пострадянських теренах для забезпечення національного інтересу США та безпеки в регіоні [1, с. 117; 2, с. 13].

Починаючи з 1991 року, Україна орієнтується на “стратегічний курс приєднання до Європи”. Проте на півночі Україна має такого сусіда, як Росія, яка ніколи повністю не відмовлялася від своїх геополітичних претензій і часто використовувала економічну залежність України у політичних цілях. Отже, у 1994 р. був прийнятий “багатовекторний” курс української зовнішньої політики. Він ґрунтувався на такій концепції: Україна не буде в безпеці, поки Росія не усвідомить, що незалежність України та її прозахідна орієнтація відповідають російським національним інтересам.

Значною мірою українська “багатовекторність” концентрувалась у цей час на українсько-американських відносинах. Ще під час державного візиту до США Президента України Л. Кучми у листопаді 1994 р. був підписаний один із основоположних документів двосторонніх відносин – Хартія українсько-американського партнерства, дружби та співробітництва [10, с. 12–13].

Увага до пост’ядерної України з боку адміністрації Б. Клінтона вилилася у створення 19 вересня 1996 року США та Україною міждержавної комісії на чолі з Альбертом Гором та Леонідом Кучмою. Комісія включала чотири комітети, які займалися питаннями зовнішньої політики, безпеки, торгівлі та інвестицій, стабільного економічного співробітництва тощо [8, с. 73–74]. Під час візиту міністра закордонних справ України Г. Удовенка до Вашингтона у жовтні 1996 року Україна та США визначили власні відносини як “стратегічне партнерство”. І хоч надалі реалії українсько-американських відносин не завжди відповідали умовам “стратегічного партнерства”, рішення про його започаткування було важливим досягненням обох сторін.

Однак, з часом бачення геостратегічної важливості місця України на Заході, й особливо у США, почало змінюватись. У американській стороні на зміну самодостатнього сприйняття потенційного впливу, який Україна могла б чинити на забезпечення регіону, прийшло усвідомлення того, що без внутрішнього зміцнення держави, її потенціал не можна використати. Тривалий час, вкладаючи значні кошти у реформування свого “стратегічного партнера”, США були роздратовані тим, що позитивні зрушення відбувалися надто повільно. США прагнули якнайскоріше вийти зі стадії надання матеріальної допомоги Україні та перейти до стадії, коли б економічні відносини між двома державами відбувалися за рахунок природного інтересу американського приватного капіталу. Відтепер в Україні все частіше вбачали типову державу СНД із багатьма різного типу проблемами. Бажання України бути європейською державою різко контрастувало із дійсністю. На Заході зростало невдоволення невизначеністю та непередбачуваністю української “багатовекторності”, яку почали розглядати як політику “маятника” від Заходу до Росії, та часте намагання України покращити свої відносини з одним із них за рахунок інших. Проте, якщо раніше з особою президента Л. Кучми пов’язували сподівання на швидке реформування країни та її демократизацію, то тепер у режимі його правління Захід усе частіше зауважував авторитарні тенденції.

Початок 2000 року обіцяв покращання стосунків України із Заходом. Насамперед це було пов’язано із тимчасовим поліпшенням політичної та економічної ситуації в країні. Одним із очевидних досягнень України стало формування “нелівої” пропрезидентської більшості в парламенті.

Стосунки між законодавчою і виконавчою владою стали більш конструктивними. Істотно прискорився процес прийняття рішень, який раніше часто блокувався незбігом позицій президента та парламенту і намаганням кожного проводити власну політику. Іншим досягненням стало створення нового уряду на чолі з В. Ющенком. Новий прем'єр-міністр України мав репутацію прозахідно налаштованого політика й одразу після приходу до влади розпочав здійснення комплексу довгоочікуваних реформ. За часів прем'єрства В. Ющенка в Україні нарешті був прийнятий збалансований, що ґрунтувався на готівковому розрахунку бюджет; відбулася реструктуризація енергетичного сектору; була проведена аграрна реформа, яка сприяла підвищенню приватної ініціативи у галузі; приватизація стала прозорішою. Результати стали відчутними одразу: Україна досягла позитивного зростання ВВП, спостерігався ріст в аграрній сфері та розвиток індустрії, сума зібраних податків підвищилася, були виплачені борги з зарплат і пенсій, рівень доходів населення почав зростати.

На жаль, політичні зміни, що привели до позитивних економічних і соціальних зрушень, виявилися тимчасовими. Почали помічатися істотні розбіжності у поглядах між прем'єром, який намагався проводити незалежну політику, і президентом, який міг допустити це лише до певної міри. Реформи В. Ющенка, спрямовані на зменшення частки тіньового капіталу в українській економіці, зачіпали інтереси впливових фінансових кіл, які підтримували Л. Кучму при владі, тому незабаром темп та розмах реформ помітно зменшилися.

Наприкінці 2000 року Україна відійшла для США на другий план. Майже уся увага американців була сконцентрована на власній президентській виборчій кампанії. Отже, кінець умовно виділеного нами третього етапу україно-американських відносин у часі збігся із закінченням терміну президентства Б. Клінтона.

Прийшовши до влади, кандидат від Республіканської партії Дж. Буш насамперед відмовився від практики свого попередника створювати двосторонні комісії на чолі з віце-президентом. Від самого початку свого президентства Дж. Буш-молодший почав проявляти жорсткість у підході до України. Відтоді заяви про стурбованість внутрішнім становищем України, особливо станом забезпечення основних прав і свобод, зазвучали як ніколи часто.

Отже, внаслідок внутрішньої кризи рух української “багатовекторної” політики у бік Росії, що намітився ще в 2000 році, сягнув своєї чи не найвищої точки. Така позиція не могла задовольнити США й викликала помітну стурбованість прямуванням України від задекларованого нею європейського вибору в “обійми” євразійського сусіда.

Негативний вплив на відносини України із Заходом мало також відправлення у відставку Верховною Радою України 26 квітня 2001 р. уряду В. Ющенка. Імідж В. Ющенка заспокоїливо впливав на Захід, породжуючи надії на успішність реформ в Україні та її подальшу інтеграцію до євро- та євроатлантичних структур. Усунення від влади “прем'єра-реформатора” та його команди викликало серйозне занепокоєння у США та на Заході з приводу того, яким шляхом Україна піде далі, чи продовжить курс реформ наступний прем'єр.

Подією, що змінила хід україно-американських відносин, став терористичний напад на США 11 вересня 2001 року. В антитерористичній коаліції, що сформувалася, Україна взяла участь разом з іншими державами світу, забезпечивши безумовне право перельоту над її територією військовим літакам та надавши право посадки у разі критичної необхідності на своїх трьох авіабазах. Також Україна співпрацювала з посадовцями американських розвідувальних служб, здійснювала заходи з посилення безпеки навколо американських дипломатичних установ і бізнес-структур.

До того ж події 11 вересня 2001 р. сприяли покращанню відносин між Росією та Заходом. Масштабне порозуміння Росії із Заходом викликало суперечливу реакцію в Україні: його можливі наслідки для України сприймалися неоднозначно. Оптимісти розглядали його як шанс нарешті реалізувати “багатовекторність” української зовнішньої політики, адже тепер її раніше конфліктуючі між собою складові почали зближуватися. “Євроатлантичне співробітництво” на вищому державному рівні знову було замінене “євроатлантичною інтеграцією”.

Небажання повторити помилки осені – зими 2000–2001 рр., коли США своєю справедливою, але інколи занадто різкою критикою сприяли поверненню України у бік Росії, знову призвело до маніпулювання географічними термінами. Офіційна риторика визначала Україну як “центрально-європейську” або принаймні “східноєвропейську” державу, якщо не зараз, то у майбутньому. Українську владу наполегливо запевняли, що Україна не стане “футбольним полем” для геополітичної гри між США та Росією [7, с. 1, 3].

Чимале значення для зміцнення українсько-американських стосунків мало введення українського миротворчого контингенту в Ірак. Україна вперше у своїй новітній історії зуміла долучитися до геополітичних подій планетарного масштабу, однак недалекоглядна політика новообраного президента В. Ющенка та швидкий, необдуманий вивід контингенту, унеможлилювали у повному обсязі скористатися цією нагодою [11, с. 216–230].

Звичайно найзначущішою подією двосторонніх відносин була так звана “Помаранчева революція” та всенародне обрання президента В. Ющенка. На початку свого правління він мав безпрецедентну підтримку Заходу та США. Проголошені ідеї “євроатлантичної інтеграції” України набули колосальної підтримки на Заході, однак гірке розчарування наступило дуже швидко [12, с. 12–15]. В. Ющенко не зміг уповні реалізувати задекларовані пріоритети ні у внутрішній, ні у зовнішній політиці.

Однак певні успіхи цього періоду все ж таки є. Головним досягненням було усунення перешкод на шляху поступального розвитку двосторонніх торгово-економічних відносин: відновлено дію преференцій для українського експорту, визнано ринковий статус української економіки в антидемпінгових розслідуваннях, підписано двосторонній протокол про взаємний доступ на ринки товарів і послуг у рамках вступу України до СОТ, скасовано дію щодо України поправки Джексона-Веніка. Завершення процесу набуття Україною членства в СОТ, що відбулося за істотної підтримки США, дало змогу у березні 2008 р. укласти двосторонню Угоду про торговельне та інвестиційне співробітництво, а також відповідно до неї створити двосторонню Раду з питань торгівлі та інвестицій і провести її установче засідання [13, с. 5].

Щодо президента Б. Обама, то певний “запас міцності” у двосторонніх відносинах, створений за попередній період, дає підстави розраховувати на їх поступальний розвиток і при новому президентові США. На користь цього свідчить звернення Б. Обама до 20-го Конгресу українців Америки, в якому він виклав основні принципи, які визначатимуть політику його адміністрації на українському напрямі: “Україна – готова до Плану дій щодо членства в НАТО. Я зобов’язуюсь працювати із союзниками Америки в НАТО задля досягнення порозуміння з ними, щоби зробити наступний ключовий крок у зусиллях України посісти законне місце члена євроатлантичної спільноти” [13, с. 5].

До того ж в оточенні нового президента США є група експертів, які вважають, що вийти з геополітичної безвиході на пострадянському просторі можливо за рахунок формування нових форматів партнерства у сфері “м’якої безпеки” в Чорноморсько-Каспійському регіоні. Поки що не йдеться про перезавантаження ГУАМ або переформатування ОЧЕС. Однак не виключається виникнення американської ініціативи щодо створення багатостороннього формату на зразок Пакту безпеки для цього регіону, куди увійдуть Туреччина, Україна, Болгарія, Румунія, Грузія, Вірменія, а США і РФ будуть виступати в ролі основних модераторів [6, с. 7–8].

Висновки. Українсько-американські відносини є доволі динамічними та суперечливими одночасно. США, безперечно, мають визначальний вплив на ГПП України, але слабка позиція української політики, її системна невизначеність постійно підривають основи двостороннього “стратегічного партнерства”. Прикро констатувати, проте сьогодні Україна не входить навіть у двадцятку зовнішньополітичних пріоритетів США. Чи не єдиним напрямом співпраці з Україною Вашингтон бачить у створенні “рубежів свободи” для впливу не тільки на Кремль, але й на країни старої Європи. У цій системі Києву відведена роль об’єкта зовнішнього впливу та непріоритетного

партнера. Така позиція є доволі справедливою, і відповідальність за неї насамперед несе українське керівництво.

Водночас необхідно зберегти і посилити позитивну динаміку імплементації низки взаємовигідних домовленостей та проектів, встановити надійні “лінії комунікації” між керівництвом наших країн, урядовими агенціями, відповідальними за конкретні ділянки двосторонніх відносин. Це особливо важливо з огляду на те, що значення україно-американського “стратегічного партнерства” виходить за межі суто двосторонніх відносин – його подальше зміцнення позитивно впливатиме на подолання викликів регіональній та європейській безпеці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів–Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2000. – 236 с.
2. Бжезінський З. Вирішальна роль України на пострадянському просторі / З. Бжезінський // Політика і час (ПіЧ). – 1997. – № 9. – С. 13.
3. Гарань О. Розпад СРСР і українське питання в політиці США / О. Гарань // Сучасність. – 1995. – № 4. – С. 75.
4. Дубина О. США – Україна: від тиску до нового партнерства? / О. Дубина // Політика і час (ПіЧ). – 1993. – № 12. – С. 16–23.
5. Книш В. Розвиток двосторонніх відносин: Україна – США / В. Книш // Народна Армія. – 2003. – № 18. – С. 1–2.
6. Кулик В. Україна як неперіоритетний партнер Барака Обами / В. Кулик // Український журнал. – № 3. – 2009. – С. 7–8.
7. Старр Дж. США не розглядатимуть Україну як буферну зону між Заходом і Росією / Дж. Старр // Народна Армія. – 2001. – № 104. – С. 1, 3.
8. У рамках комісії “Кучма – Гор” // Політика і час (ПіЧ). – 1996. – № 12. – С. 73–74.
9. Україна – США: стратегічний характер відносин: спільна заява президентів України та США // Народна Армія. – 2000. – № 103. – С. 2.
10. Хартія україно-американського партнерства, дружби і співробітництва // Армія України. – 1994. – 29 листопада. – С. 12–13.
11. Черник П. Україна – Ірак: геополітичне тестування / П. Черник // Військово-науковий вісник. – Львів. – 2008. – № 10. – С. 216–230.
12. Шамиур О. Відносини України США: євроатлантичний контекст / О. Шамиур // Наука і оборона. – 2008. – № 3. – С. 12–15.
13. Шамиур О. Початок ери Обами. Зовнішньополітичний вимір / О. Шамиур // Дзеркало тижня. – № 42. – 2008. – С. 5.